

Ecclesia parochialis in oppido Szaule murata, tituli SS. Petri et Pauli apostolorum, habens omnem decorem¹

Aleksandra Szymanowicz-Hren

Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Grodzka 53, PL-31-001 Kraków
E-mail: kunsthistorikerin@gmx.net

Kościół św. św. Piotra i Pawła w Szawlach jest jedną z największych i najbardziej zaskakujących stylistowo siedemnastowiecznych realizacji sakralnych na terenie Żmudzi. Niniejszy artykuł porządkuje i uzupełnia informacje dotyczące okoliczności powstania świątyni, jak również podejmuje próbę wskazania proveniencji zastosowanych w niej form artystycznych. W wyniku analizy porównawczo-stylistycznej sygnalizuje zagadnienie recepcji francuskiego manieryzmu na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego.

SŁOWA KLUCZOWE: Szawle, Żmudz, Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”, Jan Maria Bernardoni, Philibert de l’Orme, Jacques Androuet du Cerceau, Jeremiasz i Rudolf Wyssenbach, manieryzm francuski

Kościół św. św. Piotra i Pawła w Szawlach nie doczekał się jeszcze monografii. Opracowania, w których jest wzmiankowany są liczne, jednak stan wiedzy na temat kościoła ubogi. Jednym z głównych problemów jest zagadnienie datowania.

Najstarsza publikacja – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* – określa zabytek jako „kościół z muru, wzniesiony w 1625”². Również przewodnik po ziemiach dawnej Polski, Litwy i Rusi z roku 1914, autorstwa Mieczysława Orłowicza, podaje, iż kościół pochodzi z XVII wieku³. We współczesnej literaturze naukowej panuje jednak przekonanie, że budowa rozpoczęła się jeszcze w wieku XVI. Rok 1595 jest zgodnie przytaczany przez Andrzeja Baranowskiego⁴ i autorów katalogowego opracowania przewodnika po zabytkach Związku Radzieckiego⁵. Literatura litewska wprowadza jeszcze więcej niejasności. W przekrojowej publikacji dotyczącej historii architektury litewskiej, pod redakcją Jonasa Minkevičiusa, w opisie zabytku jako daty wzniesienia budowli pojawiają się lata 1617–1634⁶. W tej samej pracy, w opisie ilustracji, widnieją już lata 1595–1625⁷. Datę 1595 wyklucza Vytautas Levandauskas, skłaniając się raczej do datowania na rok 1617⁸. Wszystkie późniejsze publikacje, opierając się na datowaniu Minkevičiusa, przyjmują daty 1595–1625⁹.

Niestety przytaczana przez większość autorów data 1595 jest podawana bez odwołań do źródeł. Najprawdopodobniej zaczerpnięto ją z cytowanego przez Grzegorza Błaszczyka dokumentu mówiącego o nadaniach Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” dla kościoła w Żagorach Nowych, położonych w ekonomii szawelskiej¹⁰. Informację tę powtarza także za Błaszczykiem Tadeusz Bernatowicz¹¹. W obecnym stanie badań, nie znając całości

1 Tytuł jest cytatem z *Relationes status dioecesium in magno ducatu Lituaniae*. Vol. 1. *Dioecesis Vilnensis et Samogitiae*.

2 *Słownik geograficzny* 1890: 812.

3 Orłowski 1914: 44.

4 Baranowski 1984: 380.

5 *Pamiętniki* 1986: 396.

6 *Lietuvos architektūros istorija* 1988: 282.

7 *Ibidem*: 285.

8 Levandauskas 1988: 12.

9 Vaišvilaitė 1995: 27; Karpowicz 1997: 376.

10 Błaszczyk 1993: 185.

11 Bernatowicz 1998: 86.

oryginału dokumentu, nie można stwierdzić, czy jest w nim także mowa o kościele św. św. Piotra i Pawła. Wydaje się jednak, że jeśli takowa by istniała, powinna zostać przytoczona przez Błaszczyka. Brak tej informacji w monografii diecezji żmudzkiej jego autorstwa zdaje się wskazywać, iż data 1595 w odniesieniu do początku budowy omawianego tu kościoła to nieścisłość. Być może założono błędnie, że nadanie obejmujące całą dzierżawę wiązało się z rozpoczęciem budowy fary w jej stolicy. W kwestii alternatywnego datowania na lata 1617–1634 zgadzają się z Minkevičiusem autorzy współczesnych przewodników turystycznych¹². W tym przypadku obie daty znajdują swoje potwierdzenie w dokumentach archiwalnych. Niemniej jednak bezapelacyjne przyjęcie roku 1617 jako początku budowy nie jest możliwe. Co prawda w księgach kapituły wileńskiej występuje pod tą datą zarówno wzmianka o plebanii jak i o „kościelie Szawelskim w Diecezy Zmoydzkiej położonym”¹³, ale w dokumencie tym nie podano wezwania świątyni, nie mamy też pewności, czy informacja odnosi się do istniejącej dzisiaj budowli, czy do piętnastowiecznego kościoła. Zapis nie dotyczy też spraw budowy, a jedynie traktuje o przejściu gruntów należących do parafii spod opieki biskupa pod jurysdykcję króla¹⁴. Nie jest wykluczone, że przyczyną tego typu posunięcia administracyjno-ekonomicznego były prace budowlane i związane z nimi wydatki.

Data 1634 nie budzi żadnych wątpliwości. Z tego roku pochodzi wydany w Wilnie druk okolicznościowy autorstwa „X. Piotra Tarwoynia <...> Plebana Szawelskiego, Dziekana Zamoyskiego” – jest to powitanie biskupa Jerzego Tyszkiewicza, przybywającego na uroczystość poświęcenia kościoła¹⁵. *Przywitanie wesołe...* jest źródłem wielu cennych informacji. Przede wszystkim stanowi pierwszą wzmiankę o wezwaniu świątyni¹⁶. Potwierdza istnienie wcześniejszego, prawdopodobnie drewnianego kościoła¹⁷, na którego miejscu wzniesiono zachowaną do dziś budowlę. Decyzja o jej wzniesieniu i pierwsze przygotowania, jak zgromadzenie materiałów, sporządzenie planu i być może założenie fundamentów musiały mieć miejsce pomiędzy rokiem 1610 a 1616. Inicjatorami przedsięwzięcia byli Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”, starosta szawelski i biskup żmudzki Mikołaj Pac¹⁸. Mikołaj Pac piastował urząd biskupa żmudzkiego w latach 1609–1618¹⁹. Natomiast Mikołaj Krzysztof „Sierotka” Radziwiłł był starostą szawelskim od roku 1569²⁰. Należy więc przypuszczać, że wspólne działania na rzecz przebudowy świątyni obaj dygnitarze podjęli pomiędzy rokiem 1610, po wyborze Paca na biskupa, a rokiem 1616, datą

12 Krzywicki 2005: 273; Dylewski 2007: 244.

13 *Księgi kapituły wileńskiej*. F. 24 r.

14 Ibidem.

15 Tarwoynia 1634.

16 Ibidem: VI, X, XI. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na drobną nieścisłość w sformułowaniu Błaszczyka. Pisze on bowiem, że wezwanie kościoła szawelskiego znane jest dopiero z połowy XVIII wieku. Powołuje się przy tym na dokument wchodzący w skład *Relationes status dioecesium in magno ducatu Lituaniae* (Błaszczyk 1993: 160). Rzeczywiście, w wydany w 1791 roku przez Pauliusa Rabikauskasa zbiorze relacji z 1748 roku można znaleźć wzmiankę o kościele z podaniem jego wezwania: „<...> ecclesia parochialis in oppido Szaule murata, tituli SS. Petri et Pauli apostolorum” (*Relationes...*, s. 325). Nie jest to jednak najstarsze źródło, gdyż już z cytowanego tu dokumentu wydanego w 1634 roku można wnosić o wezwaniu świątyni.

17 Ibidem: IX.

18 Ibidem.

19 Wyczawski 1979: 738.

20 Kempa 2000.

śmierci Radziwiłła²¹. Zapis z 1617 odnosiłby się więc już do obecnie istniejącego kościoła, prawdopodobnie pozostającego wtedy w początkowej fazie budowy. W świetle przytoczonych dokumentów niejasną pozostaje więc tylko podana przez *Słownik Geograficzny* data 1625²², powtarzana następnie przez Baranowskiego²³, Vaišvilaitė²⁴ oraz Karpowicza²⁵.

Oprócz problemu datowania pojawia się także wątpliwość dotycząca fundatora. Najstarsza publikacja, czyli *Słownik Geograficzny*, określa kościół jako „wzniesiony przez parafian”²⁶. W większości współczesnych opracowań kwestia fundacji jest pominięta. Zajmują się nią trzy opracowania Radziwiłła wymienia tylko Levandauskas²⁷; Minkevičius podaje jako fundatora nazwisko L. Valavičius²⁸; nazwisko Hieronima Wołłowicza pojawia się także u Baranowskiego²⁹. Informacje o udziale Wołłowicza w budowie kościoła szawelskiego znajdują potwierdzenie w źródłach pisanych³⁰. Potwierdza je także obecność herbu tegoż na portalu wiodącym do zakrystii. Był on jednak, w świetle przytoczonych powyżej dokumentów, tylko kontynuatorem fundacji, ze względu na sprawowany przez siebie urząd starosty żmudzkiego.

Kolejna kwestia to geneza form architektonicznych świątyni. Problemem tym zajmowali się głównie autorzy polscy, Baranowski i Karpowicz. Nieco miejsca temu zagadnieniu poświęcił także Levandauskas. Niestety wszystkie te analizy miały raczej charakter pobieżny i wybiórczy. Baranowski w artykule *Nurty, fazy i centra barokowej architektury w Wielkim Księstwie Litewskim* podejmującym próbę systematyzacji architektury schyłku wieku XVI i oraz wieku XVII na tym obszarze, zalicza świątynię szawelską do nurtu renesansowo-mannerystycznego. Pisze o Szawlach w szerszym kontekście lokalnej architektury związanej z zakonami żebraczymi. Wyróżnia grupy jednonawowych budowli bernardyńskich na terenie Wielkiego Księstwa, których przykładem jest kościół w Kretyndze (1603–1619). Jedną z charakterystycznych cech nurtu bernardyńskiego jest według autora jednowieżowa fasada Druia, Mińsk, Słonim³¹. Zaznacza jednak, że są to budowle beztranseptowe. Wskazuje, że forma transeptu rozwinęła się dopiero w związanym z jezuitami kościele św. Stefana w Wilnie³². Wymienia także budowle, w których zrównano nawę z prezbiterium, jako przykłady podaje kościół Franciszkanów w Holszanach, Karmelitów trzewickowych w Wilnie i Dominikanów w Stołpcach. Chronologicznie są to jednak realizacje późniejsze niż szawelska. Ponadto wskazuje na Stołpce, Brzeg i Nieśwież jako przykłady podobnego jak w Szawlach zastosowania symetrycznych kaplic, pozorujących obecność transeptu³³. W innym miejscu w tekście używa nawet trafnego sformułowanie „transept kaplicowy”³⁴.

21 Ibidem: 319.

22 *Słownik geograficzny* 1890: 812.

23 Baranowski 1984: 380.

24 Vaišvilaitė 1995: 27.

25 Karpowicz 1997: 376.

26 *Słownik geograficzny* 1890: 812.

27 Levandauskas 1988: 15.

28 *Lietuvos architektūros istorija* 1988: 282. Jest to najprawdopodobniej błąd literowy, ze źródeł (Tarwoynia 1634: IV–V) wynika bowiem, że w budowę zaangażowany był Hieronim, w litewskiej wersji Jeronimas, Wołłowicz.

29 Baranowski 2006: 232.

30 Tarwoynia 1634: IV–V.

31 Baranowski 1984: 378.

32 Ibidem: 379.

33 Ibidem: 380.

34 Ibidem: 379.

W nowszej publikacji *Między Rzymem a Wilnem. Magnackie fundacje sakralne w Wielkim Księstwie Litewskim w czasach kontrreformacji na tle polityki dynastycznej w Europie Środkowej* Baranowski wskazuje na wpływy manieryzmu północnego, połączonego z wpływami z Małopolski i Wielkopolski. Obecność galerii, na której belkowaniu opiera się układ sklepienia porównuje z kościołem parafialnym w Gołębiu, natomiast kształt nawy poprzecznej z późnymi wielkopolskimi budowlami z kręgu Bonadury Starszego. Ponadto, przyjmując za kryterium formę rzutu kościoła, łączy go z realizacjami w Czarnawczycach i Nieświeżu (rozebrany), powstałymi pod patronatem Krzysztofa Mikołaja Radziwiłła „Sierotki”. Wymienia także znowu kościół św. Stefana w Wilnie z lat 1600–1612 jako najbliższy świątyni nieświeskiej, wykazujący co za tym idzie zbieżności z szawelską³⁵.

Levandauskas traktuje problem pochodzenia poszczególnych form bardzo wrywkowo. Wywodzi formę wielobocznej wieży z architektury niemieckich ratuszy, głównie obszaru Saksonii. Genezy motywu arkadkowych podziałów zewnętrznych upatruje w lokalnej architekturze wileńskiej, wskazując także na zastosowanie tego typu dekoracji na terenie obecnej Białorusi, konkretnie w Smorgoniach³⁶. Układ okien natomiast wiąże z architekturą Florencji, przywołując przykład kościoła Santa Maria dei Fiori oraz Palazzo Pazzi³⁷.

O kościele w Szawłach pisał także Mariusz Karpowicz, w szerszym opracowaniu *Graubünder Baumeister und Stukkateure*. Zwracał uwagę na niezwykle smukłe proporcje budowli, na gotyckie pochodzenie niektórych form, takich jak półkolista apsyda chóru czy zamknięcia kaplic bocznych, analogicznych według niego do rozwiązań południowo-niemieckich, np. do kościoła w Haunsheim. W tym miejscu należy jednak wspomnieć, że owe zamknięcia to efekt przebudowy, która nastąpiła na początku XX wieku. Również z Niemiec badacz wywodzi przeprucie ścian okrągłymi oknami, umieszczonymi na osi ponad prostokątnymi pionowymi. Jako przykład podaje kościół jezuicki w Dilingen oraz kościół w naddunajskim Neuburg. Wskazuje także na twórczość Giulio Valentiego, który stosuje tokańskie lizeny, takie jak te opinające szawelski kościół. Zaznacza obecność form charakterystycznych dla architektury obronnej, na przykład wieżyczek w fasadzie, i wywodzi je z tradycji lokalnej³⁸.

Karpowicz pisze także, że na terenie Wielkiego Księstwa w XVII wieku wielokrotnie powtarzano formę kościoła w Szawłach, z wieżą w centrum fasady, jednak już bez tak wyrafinowanego układu wnętrza³⁹. Jego bogactwo widać według badacza przede wszystkim w rozplanowaniu kaplic względem nawy, rezultatem którego jest zróżnicowanie kontrastowych stref oświetlenia oraz uzyskanie efektu przenikających się w niemożliwy na pierwszy rzut oka sposób przestrzeni. Zwraca także uwagę na ciekawe rozwiązanie, jakim jest podzielenie każdego z poprzecznych ramion krzyża, na którym założono plan kościoła na dwie niskie, umieszczone nad sobą kaplice, kontrastujące ze smukłym wnętrzem nawy, nie podaje jednak żadnych analogii⁴⁰. Karpowicz zdecydowanie wiąże kościół w Szawłach ze środowiskiem muratorów gryzońskich⁴¹.

35 Baranowski 2006: 232–233.

36 Levandauskas 1988: 22.

37 Ibidem: 24.

38 Karpowicz 1997: 376.

39 Ibidem: 378.

40 Ibidem: 377.

41 Ibidem: 378.

Należy jeszcze na końcu wspomnieć, że dzięki ostatniej publikacji Baranowskiego wprowadzono do literatury przedmiotu plany i przekroje kościoła z roku 1889⁴². Oddają one stan pierwotny budowli i pozwalają zweryfikować pewne wcześniejsze interpretacje. Jedną z nich jest południowoniemiecka (Haunsheim) geneza zamknięcia części prezbiterialnej zaproponowana przez Karpowicza⁴³. Również Baranowski we wcześniejszej publikacji analizował formy pochodzące z XX wieku, jak kaplice boczne, wskazując na ich związek z kościołem Jezuitów nieświeskich⁴⁴.

Podsumowując, wypada stwierdzić, że do najważniejszych zagadnień pracy badawczej należy wyznaczenie dat budowy kościoła, ustalenie osób zaangażowanych w jego fundację oraz przeprowadzenie analizy form architektonicznych.

Historia kościoła

Powstanie parafii w Szawlach datuje się na wiek XV. Wiąże się je z datą fundacji pierwszego kościoła przez starostę żmudzkiego Michała Kieżgajłę w roku 1445⁴⁵. Pomiędzy rokiem 1610 a 1616 zapadła decyzja o wniesieniu obecnego kościoła, podjęta wspólnie przez starostę szawelskiego Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotkę” oraz biskupa wileńskiego Mikołaja Paca. Po śmierci pierwszego fundatora – „Sierotki” – budowie patronował Hieronim Wołłowicz⁴⁶. Za jego urzędowania kościół został poświęcony przez biskupa żmudzkiego Jerzego Tyszkiewicza. Miało to miejsce w październiku 1634 roku⁴⁷. W roku 1644 na wniosek koadjutora plebanii szawelskiej, ks. Salomona Niewiardowskiego, król Władysław IV wydał 8 marca w Wilnie przywilej, którego adresatem był ówczesny administrator ekonomii szawelskiej, Aleksander Ludwik Radziwiłł⁴⁸, syn „Sierotki” i zięć Wołłowicza. W dokumencie jest mowa o potrzebie naprawy dachu, rynien i okien, a także otynkowania i ogrodzenia świątyni. Przywilej ustalał wydawanie społeczności szawelskiej „z należnych Skarbowi Państwa czynszów, sześciu groszy litewskich z każdej włoki wójtostwa Jana Narmonia z Grehorego Grudzia”, z wyraźnym przeznaczeniem tej sumy tylko na cele finansowania potrzeb świątyni. Król przeznaczył także „na opatrywanie <...>. Kościoła annuatis z Miasta włości Klucza Szawelskiego”⁴⁹. Od momentu powstania świątynia nie uległa znaczącym zmianom. W osiemnastowiecznych opisach diecezji znajduje się skromna informacja o jej wyposażeniu, m. in. o wspaniałych organach. W 1786 roku naprawiono dach⁵⁰. W końcu XIX wieku nastąpiła niewielka przebudowa. Jej zakres można ustalić na podstawie dwóch rysunków: datowanej na lata 1875–1876 akwareli Napoleona Ordy⁵¹ oraz drzeworytu autorstwa Feliksa Brzozowskiego, który

42 Baranowski 2006: 233.

43 Karpowicz 1997: 376.

44 Baranowski 1984: 380.

45 Błaszczuk 1993: 158–159. Błaszczuk sygnalizuje, że fakt ten został ostatnio podważony. Pojawiła się teza łącząca raczej datę 1445 i osobę Kieżgajły z fundacją kościoła w Szawlanach, a nie Szawlach, którą autor jednak odrzuca.

46 Tarwoynia 1634: IX.

47 Ibidem: I.

48 Kopia Przywilejów Kościołowi Szawelskiemu danych, p. I.

49 Ibidem.

50 *Šventųjų apaštaly s. d., s. nlb.*

51 MNK III r. a. 4081, teka Żmudź.

ukazał się w *Biesiadzie Literackiej* w roku 1886⁵². Źródło w tej kwestii stanowią także opublikowane przez Baranowskiego plany i przekroje z roku 1889⁵³. Z porównania ze stanem obecnym wynika, że podwyższono wówczas wieżę, dodając ostatnią kondygnację oraz wymieniono hełmy na wieży i na wieżyczkach. Do obiegającego trzecią kondygnację fryzu arkadkowego dodano pilastry. W latach 1911–1912 przebudowano oba aneksy, a w roku 1924 obie kaplice⁵⁴. Znowu opierając się na planach w publikacji Baranowskiego, można stwierdzić, iż w roku 1911 dodano do aneksów wieloboczne zamknięcia. W roku 1924 natomiast wybudowano znane z dzisiejszego stanu zachowania zabytku symetryczne kaplice boczne, w tym jedną, od strony północnej, na miejscu wcześniejszej kruchty. W latach 1951–1953⁵⁵, kościół odbudowano ze zniszczeń wojennych. Konserwacja objęła odbudowę sklepień i szczytów kaplic transeptu, oraz wykonanie nowej więźby dachowej, pokryć dachowych i hełmu wieży. Renowacji dokonano w oparciu o zachowane materiały ikonograficzne, pod kierunkiem architekta Szymona Ramunisa⁵⁶. Rozmiar zniszczeń wojennych pozwalają ustalić fotografie zachowane w zbiorach muzeum Aušros w Szawlach.

Opis

Kościół św. św. Piotra i Pawła w Szawlach znajduje się na wzgórzu nad Jeziorem Szawelskim, obecnie przy ulicy Aušros. Jest budowlą orientowaną, murowaną i otynkowaną, otoczoną murem. Rzut budowli stanowi podwójny krzyż, którego pionowe ramię tworzy pięcioprzęślowa nawa i jednoprzęsłowe prezbiterium zamknięte półkoliście. Wschodnie ramię krzyża, równe wysokością i szerokością pionowemu, tworzą dwie pary bliźniaczych, dwuprzęsłowych kaplic, umieszczonych jedna nad drugą. Na dłuższe, zachodnie ramię krzyża składa się para kolejnych, prostokątnych, zamkniętych trójbocznie kaplic. Od frontu znajduje się centralnie ustawiona wieża z kruchtą na rzucie kwadratu w przyziemiu. Prezbiterium flankują dwa identyczne pomieszczenia. Część przylegająca do przęśla prezbiterium ma kształt kwadratu. Zamknięcie pomieszczeń jest nieregularne, ze względu na krzywiznę półkolistego zamknięcia prezbiterium. Od wschodu natomiast pomieszczenia są zamknięte trójbocznie, linia zewnętrznych ścian pomieszczeń jest przedłużeniem zarysu ścian szczytowych kaplic transeptu. Oba pomieszczenia, dzięki osobnym wejściom, są dostępne z zewnątrz i skomunikowane z prezbiterium. Kaplice wschodniego ramienia otwierają się do nawy szerokimi arkadami spływającymi na wsporniki. Boczne kaplice zachodniego ramienia są skomunikowane z nawą wąskimi wysokimi arkadowymi przejściami, a z kaplicami ramienia wschodniego niskimi prostokątnymi korytarzykami. Do tych ostatnich przylegają od strony murów zewnętrznych kwadratowe klatki schodowe. Dwie kolejne klatki na tym samym rzucie znajdują się w narożnikach nawy, flankując główne wejście. Podziały w nawie przeprowadzono za pomocą tokańskich pilastrów na wysokim cokole, które dźwigają profilowane belkowanie, wsparte dodatkowo na kroksztynach o formie odwróconych piramid stożkowych. Belkowanie stanowi podstawę obiegającej całe wnętrze nawy galeryjki z balustradą. Pola pomiędzy pilastrami w przęsłach od dru-

52 Rudniewska 1993(658): 44.

53 Baranowski 2006: 233.

54 *Šventųjų apaštaly Petro ir Pauliaus katedra, s. d., s. nlb.*

55 Krzywicki 2005: 273.

56 Kaminskas 1983: podpis il. 71.

giego do czwartego wypełniają zdwojone półkoliste blendy. Podobnie kontynuowane są podziały ponad galerią, w prezbiterium oraz w szczytowych ścianach kaplic bocznych wschodniego ramienia. Sklepienie nawy głównej jest skomplikowaną sekwencją sklepień kolebkowo-żebrowych, na które nałożono dodatkowe żebra, tworzące rozbudowaną sieć wzbogaconą o dekorację z kół w różnych rozmiarach. Sklepienie górnej kaplicy wschodniego ramienia łączy się ze sklepieniem nawy, natomiast w kaplicach dolnych występuje proste sklepienie kolebkowe na lunetach, szwy lunet opadają na profilowane wsporniki o formach odwróconych stożków. Ten sam rodzaj sklepień zastosowano w kaplicach bocznych. Przejścia pomiędzy nimi przykryto płaskim stropem dekorowanym uformowanymi w stiuku krzyżującymi się strzałami z umieszczonym centralnie zwornikiem w formie kwiatonu. W nawie, prezbiterium i kaplicach transeptu występują dwa rodzaje okien. W dolnych partiach otwory okienne mają kształt zamkniętego półkoliście prostokąta, natomiast w górnych są koliste. W drugim i trzecim przęśle nawy, w ścianach szczytowych kaplic wschodnich oraz w prezbiterium oba rodzaje okien umieszczono na jednej osi. W pierwszym i czwartym przęśle nawy umieszczono tylko okna koliste, natomiast w kaplicach zachodniego ramienia i w aneksach znajdują się tylko okna prostokątne, zamknięte półkoliście. Wszystkie otwory okienne są mocno rozglifione. Podziały elewacji zewnętrznych wyznaczają tokańskie pilastry, dźwigające umieszczone pod belkowaniem zdwojone arkadki, podparte na osi wysokim wspornikiem o formie odwróconego, spłaszczonego ostrosłupa. Wyznacza on oś pola, na której umieszczono okna. Fasadę kościoła całkowicie przysłania sześciokondygnacyjna wieża o kondygnacjach nierównej wysokości. Pierwsza kondygnacja została założona na rzucie kwadratu, pozostałe są ośmioboczne. Podziały drugiej i ostatniej kondygnacji wyznaczają tokańskie pilastry dźwigające arkadki. Przejście od kształtu kwadratu do ośmioboku zaznaczają nadwieszone nad narożnikami przyziemia dwie okrągłe wieżyczki, zwężające się ku dołowi w formę odwróconych, profilowanych schodkowo, ściętych stożków. Wieżyczki zamyka profilowane belkowanie, pod którym umieszczono po trzy okrągłe okienka strzelnicze. Analogiczne wieżyczki znajdują się w narożnikach pomiędzy kruchtą i nawą. Na osi wieży znajduje się główne wejście do świątyni obramowane bogatym portalem kolumnowym. Wysoki dach kościoła pokryto blachą, na wieży i małych wieżyczkach umieszczono spiczaste hełmy zwieńczone krzyżem.

Zarys problematyki artystycznej

a) Układ przestrzenny budowli

Na formę rzutu kościoła św. św. Piotra i Pawła złożyło się kilka obecnych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego tradycji budowlanych oraz przerzuty stylowe z terenów Francji. Kościół w Szawlach jest rezultatem ich spójnego połączenia. Te czynniki sprawiły, że najchętniej opisywano kościół przymiotnikiem „manierystyczny”. Pomimo synkretycznego charakteru budowli możliwe jest wskazanie źródeł poszczególnych jej form.

W architekturze sakralnej XV wieku na Litwie popularny był typ trójnawowej hali z zamkniętym wielobocznie prezbiterium równym szerokością nawie. Silna była więc tradycja jednoprzestrzennych wnętrz oraz zamkniętych wielobocznie prezbiteriów⁵⁷. Dzięki

⁵⁷ Kościół św. Jerzego w Kiejdanach, kościół parafialny w Trokach, kościół Bernardynów w Wilnie czy świątynie w Kownie: Franciszkanów i Bernardynów oraz św. Gertrudy.

wprowadzeniu na teren Wielkiego Księstwa systemu ściennie-filarowego możliwe było całkowite ujednoczenie przestrzenne nawy. Pierwszym z przykładów zastosowania tego układu był kościół św. Trójcy w Czarnawczycach⁵⁸. Jednonawowe wnętrza występują także na przełomie XVI i XVII wieku (kościół Bernardynów w Kretyndze, św. Stefana w Wilnie).

Kluczowym zagadnieniem w przypadku kościoła w Szawlach jest rzadko spotykana konstrukcja transeptu kaplicowego⁵⁹. Tego typu rozwiązanie można znaleźć współcześnie na terenie Podola w kościele parafialnym w Brzeżanach (przed 1609)⁶⁰. W odniesieniu do Szawli Baranowski wskazuje na analogiczny projekt nieistniejącego już kościoła parafialnego w Nieświeżu⁶¹. Zachowany w *Codice Bernardoni* rysunek (fol. 19v, il. 35) prezentuje typ kościoła na rzucie krzyża greckiego z prezbiterium zamkniętym trójbocznie. W narożnikach pomiędzy nawą a transeptem zaprojektowano okrągłe wieżyczki, prowadzące prawdopodobnie na emporę, umieszczone nad nawami bocznymi. Jak pisze Bernatowicz, na istnienie tych ostatnich wskazuje typ sklepień, kolebkowego z lunetami w nawie i krzyżowych w ramionach transeptu. Bernatowicz łączy pierwszy kościół parafialny w Nieświeżu z „kręgiem architektów włoskich związanych z kardynałem Radziwiłłem (Jerzym, bratem «Sierotki»), może jezuitami wileńskimi”⁶².

Taki typ jednonawowej świątyni na planie krzyża łacińskiego z półkolistym zamkniętym prezbiterium i parami kaplic w miejscu nawy poprzecznej prezentuje niewielka kaplica grobowa Diany de Poitiers w Château d'Anet pod Paryżem. Budowla autorstwa Claude'a de Foucque powstała przed rokiem 1566 i została spopularyzowana w serii rycin Jacqu'e'a Androueta du Cerceau zatytułowanej *Premier [et Second] volume des plus excellents bastiments de France...* z lat 1576–1579. Mikołaj Radziwiłł „Sierotka” przebywał w latach 1573–1574 we Francji z poselstwem do Paryża. Jak podaje Bernatowicz, wizyta trwała ok. pięciu tygodni, w ciągu których książę zapoznawał się z współczesną architekturą Paryża i okolic⁶³. Zaraz po powrocie, w roku 1574 w ramach odbudowy sieci kościołów parafialnych w swoich dobrach przywrócił probostwo w Nieświeżu a cztery lata później rozpoczął wnoszenie murowanej świątyni. Jak słusznie zauważa Bernatowicz, zastosowanie centralnego planu świątyni wiąże się z jej funkcją rodowego mauzoleum⁶⁴. W kościele nieświeskim występuje jednoprzestrzenny układ kaplicy z Anet wraz z jej dwukondygnacyjnym transeptem oraz jednoczesna dążność do centralizacji planu. W Szawlach natomiast układ ten zostaje wzbogacony poprzez dodanie pomieszczeń skarbcza i zakrystii, wydłużenie nawy głównej oraz umieszczenie w fasadzie wieży. Francuski rodowód nietypowego rozwiązania transeptu w Nieświeżu, Brzeżanach i kościele Szawelskim w świetle podróży Radziwiłła „Sierotki” i jego znajomości planu z Anet potwierdzają także inne elementy tej proveniencji obecne w kościele szawelskich, o których będzie mowa niżej. Przy obecnym stanie wiedzy są to tylko trzy przykłady na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów, z czego jeden już nieistniejący. Mamy więc do czynienia z przerzutem stylowym⁶⁵.

58 Karpowicz 1997: 378.

59 Baranowski 1984: 378.

60 Uwagę na to zwrócił prof. Jan K. Ostrowski.

61 Baranowski 2006: 232.

62 Bernatowicz 1998: 75.

63 Ibidem: 142.

64 Ibidem: 74–75.

65 O przerzutach stylowych por. Tatarkiewicz 1966; Kęłbowski 1998.

Ponadto założenie jednonawowe, na planie regularnego krzyża łacińskiego, z prezbiterium zamkniętym apsydą również logicznie wpisuje się w budowlę kręgu Bernardoniego. Co więcej, w jego szkicowniku znajduje się niezidentyfikowany rysunek projektowy kościoła o takim właśnie typie przestrzennym (fol. 28v, il. 43). W dodatku na osi nawy głównej umieszczono centralnie węższą od fasady kruchtę na rzucie kwadratu, analogicznie jak w Szawlach wieżę z kruchtą w przyziemiu. Nawa główna ma trzy przęsła. W narożniku pomiędzy transeptem a prezbiterium znajduje się kwadratowe pomieszczenie, z prostokątnym przedsionkiem. Warto zauważyć, że dokładnie taką formę ma na planie z 1889 roku ma zakrystia w Szawlach. Różnicę stanowi fakt, że jest to założenie operujące modułem $9 cubiti = 4,5$ m (w skali), przęsło skrzyżowania, prezbiterium, ramiona transeptu i nawa główna mają więc te same rozmiary⁶⁶, a ich stosunki – wliczając wieżę – wynoszą tak jak w Szawlach 5:2. Opisując ów rysunek, Kowalczyk zwraca uwagę na inny projekt w obrębie tego samego zbioru rysunków. Jest to plan niezidentyfikowanego kościoła na rzucie prostokąta, z prezbiterium zamkniętym ścianą prostą (fol. 2r). Pokrewieństwo obu rysunków widać w sposobie ich wykonania, najprawdopodobniej wyszły spod tej samej ręki⁶⁷. Prezentują one technicznie znacznie niższy poziom niż projekty rysowane przez samego Bernardoniego. W rysunku drugim na osi fasady głównej halowego kościoła umieszczona jest wieża, w przyziemiu na rzucie kwadratu, w wyższej kondygnacji cylindryczna. Ponadto na narożnikach nawy znajdują się dwie okrągłe wieżyczki mieszczące klatki schodowe. Odnajdujemy tym samym także w tym wypadku pewną analogię do kościoła św. św. Piotra i Pawła. Rysunek nosi podpis *Matyasz Falkowski A Dni 1654*.

Kolejnym ważnym zagadnieniem jest ukształtowanie bryły zewnętrznej kościoła. W Szawlach zrównano wysokość nawy i prezbiterium. Podobne rozwiązanie zastosowano w kościele Franciszkanów w Holszanach, Karmelitów trzewickowych w Wilnie i Dominikanów w Stołpcach⁶⁸. Z kolei rozwiązanie bryły transeptu przypomina to w kościele Bożego Ciała w Nieświeżu. Transept, podobnie jak prezbiterium, jest równy wysokością nawie. Mamy do czynienia z dwoma symetrycznymi otworami okiennymi, umieszczonymi w dwupolowej fasadzie. Ponad parą półkoliście zamkniętych okien dolnych znajdują się druga symetryczna para. W Szawlach mamy dwa okulusy, w Nieświeżu okna o wykroju prostokąta zamkniętego łukiem odcinkowym. Podobną bryłę transeptu odnajdujemy także w kościele Jezuitów wileńskich, w kościele św. Stefana w Wilnie (ze zmienionym układem fasady). Również w Czarnawczycach mury transeptu dociągnięto do wysokości nawy, jednak zrezygnowano z zakończenia ich trójkątnymi szczytami.

Na koniec rozważań o układzie przestrzennym kościoła należałoby poświęcić nieco uwagi przebudowom, które nastąpiły na początku XX wieku. Nie znamy niestety nazwiska ich autora. Wybrane przez niego formy wskazują jednak na dobrą znajomość lokalnej architektury i tradycji budowlanych. W rezultacie obecna forma kościoła na rzucie podwójnego krzyża była w literaturze do czasu publikacji Baranowskiego⁶⁹ przyjmowana za pierwotną, pochodzącą z wieku XVII. Pierwsza przebudowa z lat 1911–1912 objęła oba aneksy, dodając do nich wieloboczne zamknięcia. W rezultacie apsyda prezbiterialna jest flankowana przez dwie niższe. Jest to rozwiązanie charakterystyczne dla szesnastowiecz-

⁶⁶ *L'architetto Gian Maria Bernardoni* 1999: 129.

⁶⁷ *Ibidem*: 98.

⁶⁸ Baranowski 1984: 380.

⁶⁹ Baranowski 2006: 233.

nych cerkwi obszaru Wielkiego Księstwa takich jak wileńskie świątynie św. Trójcy i św. Mikołaja czy cerkiew w Synkowiczach.

Kolejna przebudowa z roku 1924 polegała na dostawieniu prostopadłych do nawy, zamkniętych wielobocznie kaplic. Jak słusznie wskazał Baranowski⁷⁰, ich pierwowzorem były kaplice wzniesione na życzenie Radziwiłła „Sierotki” w kościele Jezuitów w Nieswieżu.

b) Konstrukcja

Zamknięcie apsydy chóru kościoła św. św. Piotra i Pawła w Szawlach wyróżnia się specyficzną konstrukcją sklepień i wynikającym z niej podziałem wewnętrznym ścian, kontynuowanym także w nawie. Świątynia została poważnie uszkodzona w czasie drugiej wojny światowej i dzisiejsze jej sklepienia są w znacznej części rekonstruowane. Jednak sklepienie apsydy ocalało, dlatego można je traktować jako reprezentatywne dla analizy całości konstrukcji. W archiwum szawelskiego muzeum „Auśra” zachowało się także zdjęcie z 1943 roku, przedstawiające zbombardowaną świątynię. Pozbawiona tynku ocalała część sklepienia apsydy widoczna na zdjęciu umożliwia dokładne prześledzenie zastosowanych rozwiązań konstrukcyjnych. Mamy do czynienia z tokańskimi pilastrami dźwigającymi ostre, wyciągnięte w górę łuki lunet, które od strony muru zewnętrznego zamknięte są półkoliście. Ze szczytów łuków wyprowadzono zbiegające się u szczytu apsydy grube żebra sklepienia. Na jednej trzeciej wysokości pilastry przecięto belkowaniem dźwigającym balustradę obiegającego wnętrza ganku. Konsekwentnie pilastry poniżej belkowanie są wysunięte do wnętrza nawy na szerokość galerii, dźwiganej przez belkowanie. Należy zaznaczyć, iż na archiwalnym zdjęciu wyraźnie widać, że to pilastry pełnią funkcję konstrukcyjną, przyjmując ciężar sklepienia. Nie są, tak jak zazwyczaj w nowożytnych budowlach, tylko dostawione do ściany, aby wyznaczać jej podziały, ale pełnią tę samą funkcję, co w systemie ścienno-filarowym wciągnięte do wewnątrz przypory.

Pomiędzy pilastrami, poniżej galerii znajdują się arkadowe wnęki, i to właśnie one pełnią funkcję czysto dekoracyjnych podziałów architektonicznych. W ten sposób uzyskano ciekawy, aklasyczny układ nakładających się na siebie dwóch podziałów: tego wyznaczonego przez pilastry i arkadowego. Dzięki temu uniknięto efektu pustych powierzchni ściany, jest ona plastyczna i zróżnicowana efektami światłocieniowymi. Maskuje to jej masywność i wysokość.

Podobny zabieg wysunięcia do przodu podziałów konstrukcyjnych i umieszczenia jakby za nimi tych o charakterze dekoracyjnym zastosowano w chórze kościoła św. Jerzego w Kownie, budowli piętnastowiecznej. Z tą jednak różnicą, że zastosowano ten schemat w zewnętrznym podziale chóru, którego sklepienie wspiera się na odstawionych od ścian wielobocznych filarach, dźwigających odcinkowo zamknięte arkady. W pozbawione funkcji konstrukcyjnej ściany pomiędzy nimi wpisano ostrołukowe okna, ozdobione ciągnącym się wokół prezbiterium, za filarami, fryzem imitującym ostrołukowe arkady. W ten sposób uwidaczniając konstrukcyjne elementy i komponując je z tymi czysto dekoracyjnymi, osiągnięto – jak później w kościele szawelskim – plastyczną i zróżnicowaną światłocieniowo ścianę.

Bardzo zbliżone rozwiązania konstrukcyjne zastosowano w bernardyńskim kościele w Cytowianach. Zarówno geograficznie, jak i chronologicznie nie jest to budowla odległa od szawelskiego kościoła. Dodatkowo łączy je osoba Hieronima Wołłowicza, w obu przy-

⁷⁰ Baranowski 1984: 380.

padkach nadzorującego prace po śmierci pierwszych fundatorów – Mikołaja Radziwiłła w przypadku Szawli⁷¹ oraz własnego brata, Andrzeja, w Cytowianach⁷². W pięciobocznie zamkniętym chórze kościoła w Cytowianach podziały ścian wyznaczają wsparte na lizenach arkady. Na około jednej trzeciej ich wysokości umieszczono wsporniki dźwigające pary żeber sklepiennych, zbiegające się w szczycie apsydy. W dwóch przęsłach chóru w arkady wpisano półkolistie zamknięte okna, natomiast na wsporniki przypadają wiązki większej ilości żeber. W porównaniu z rozwiązaniem szawelskim ten układ jest silniej związany z tradycją gotycką, poprzez zastosowanie wsporników. Jednak tutaj także ściany pozbawione są funkcji konstrukcyjnej, pełni ją bowiem lizeny, na które przenoszony jest za pomocą wsporników ciężar sklepień. Trójprzęsłowy, zamknięty pięciobocznie chór kościoła w Cytowianach wykazuje głęboką zależność od chóru kościoła św. Jerzego w Kownie. Cechują się zbieżnością planów i bardzo zbliżoną artykulacją zewnętrzną. Oba posadowione są na wysokim cokole i mają wyraźne arkadowe podziały, w które wpisano smukłe okna. Wspólną cechą obu elewacji jest podkreślenie szkieletu konstrukcyjnego – wielobocznych filarów w Kownie i toskańskich pilastrów w Cytowianach. Ten sam sposób myślenia widać zarówno w wewnętrznej, jak i zewnętrznej artykulacji chóru w Szawlach. Kościół św. Jerzego został zbarokizowany w XVII wieku. Formy zastosowanych wówczas elementów architektonicznych takich jak wsporniki czy obramienia odnajdujemy także w budynkach kościoła i klasztoru w Cytowianach oraz w kościele św. św. Piotra i Pawła w Szawlach. Wskazuje to na istnienie jednego warsztatu budowlanego odpowiedzialnego za owe realizacje. Prawdopodobne wydaje się, że ci sami budowniczcy byli odpowiedzialni zarówno za kwestie konstrukcyjne, jak i dekoracyjne. Zainspirowani barokizowanym przez siebie chórem w Kownie wzniesli podobny w Cytowianach, a ich opus magnum – zarówno pod względem konstrukcji, jak i bogactwa i wyrafinowania elementów dekoracyjnych – stanowi kościół apostołów Piotra i Pawła w Szawlach, którego chór również wykazuje pewną zbieżność z dwoma pozostałymi. Pochodzenia budowniczych należy poszukiwać niekoniecznie, jak przyjmuje się dotąd w literaturze, tylko w północnych Włoszech, w grupach wykształconych w Rzymie *artisti ticinesi*⁷³. Jest to bowiem architektura nieco odmienna od ich reprezentatywnych dzieł. Wykazuje natomiast pewne cechy wspólne z architekturą dzisiejszego pogranicza szwajcarsko-francuskiego (Burgundii). Uderzająco podobne do opisanych powyżej rozwiązania konstrukcyjne zastosowano w kościele Notre Dame Libératrice w Salins-les-Bains. Zbudowany w 1646 roku jako kaplica wotywna kościół stanowi jeden z pierwszych przykładów zastosowania planu centralnego na terenie Franche-Comté⁷⁴. Rzut poziomy ma kształt owalu, nakrytego wspierającym się na pilastrach sklepieniem żebrowym. Konstrukcja wykazuje daleko idące podobieństwo do opisanej wyżej grupy kościołów, a więc także do świątyni szawelskiej. Tak jak w Szawlach uwidoczniło się w Salins konstrukcyjną rolę pilastrów. W kościele św. św. Piotra i Pawła są one podporą dla szwów sklepienia, zbiegających się następnie w żebra, w przypadku Notre Dame Libératrice dźwigają bezpośrednio wiązki od trzech do sześciu żeber. Jest to więc w stosunku do kościoła szawelskiego układ bliższy gotyckim rozwiązaniom. Podkreśla to także w swojej pracy Tournier, umieszczając kościół w części zatytułowanej „La tradition médiévale” w

71 Tarwoynia 1634: IV–V.

72 Baranowski 2006: 224.

73 Karpowicz 1997: 376.

74 Tournier 1954: 294.

ramach szerszego przeglądu kościołów tego regionu. Motywuje on zastosowanie tego typu konstrukcji nieznaną techniką budowy kopuły w opisywanej prowincji⁷⁵. Należy także dodać, iż w Notre Dame Libératrice również spotykamy się z galerią. Nie wspiera się ona jednak na belkowaniu, tylko na murowanych krokoszynach. W konstrukcji obu kościołów występuje wiele podobieństw. Budowla szawelska, choć młodsza, przedstawia jednak program bardziej zaawansowany niż skromna kaplica wotywna.

Podobieństwo obu odległych geograficznie konstrukcji może wynikać z wspólnego źródła edukacji warsztatów wznoszących te budowle. Opisane wyżej rozwiązania zastosował Philibert de l'Orme, w powstałej w latach 1531–1546 górnej kaplicy św. Saturnina w zamku Fontainebleau. Realizacja ta znana była księciu Radziwiłłowi „Sierotce” z autopcji⁷⁶. Warto zwrócić uwagę na formę łuków, jakimi otwierają się do nawy głównej kaplice umieszczone w dolnej kondygnacji budowli. Jest to typowy dla de l'Orme łuk eliptyczny, którego konstrukcje objaśnia w księdze XI *Le Premier Tome de l'Architecture* z roku 1567⁷⁷. Taki sam zastosowano w Szawlach oraz w Brzeżanach w miejscu, gdzie kaplice transeptu otwierają się do nawy głównej.

c) Kamieniarka

Niespotykany charakter kamieniarki szawelskiej wyraża się głównie w kompozycji portali oraz w specyficznych motywach zdobniczych, pełniących często funkcje konstrukcyjne. Sam sposób konstrukcji portali jest bardzo klasyczny, mamy do czynienia z parą podpór, kolumniek lub pilastrów, dźwigających nadproże ze zwieńczeniem. I na tym kończy się element klasyczny, bowiem sama forma – zarówno podpór, jak i zwieńczenia – a także sposób ich połączenia są aklasyczne. Kolumniki o bardzo wysmukłych proporcjach mają głowice, których nie sposób zakwalifikować do żadnego z klasycznych porządków, ponadto posadowione są na wysokich cokołach i ozdobione pierścieniami z ornamentem. Pilastry w portalu wiodącym do zakrystii tylko umownie można określić tym terminem, gdyż swoją formą bardziej przypominają zmonumentalizowane elementy małej architektury.

Jerzy Kowalczyk w swojej pracy *Sebastian Serlio a sztuka polska* wskazał na bezpośrednią zależność form portalu zakrystii w Szawlach od rycin Sebastiana Serlia⁷⁸. Przetworzono tu projekt kominka, publikowany w IV księdze traktatu Włocha. Kowalczyk pisze o widocznym w Szawlach prowincjonalizmie, uproszczeniu, a wręcz wulgaryzacji wzorów manierystycznych. Szukając uzasadnienia dla zastosowania manierystycznego, „kapryśnego” projektu, Kowalczyk wysuwa przypuszczenie, że odpowiadał on swoją ekspresyjnością muratorowi, który wyraźnie hołdował jeszcze tradycji późnogotyckiej⁷⁹. Niewykluczone, że decydujący głos należał raczej do fundatorów. W początkach budowy kościoła, jak już wspomniano, pojawia się osoba Mikołaja Radziwiłła „Sierotki”, znanego ze swoich włoskich upodobań, o którym skądinąd wiadomo także, że posiadał w swojej bibliotece traktat Serlia⁸⁰. Być może za pośrednictwem otaczających księcia artystów rycina trafiła do wykonawców portalu szawelskiego. Ponadto brak spójności w obrębie całego zespołu trzech portali, i rozległy zasięg sugerowanych wzorców raczej nie pozwalają przypuszczać,

75 Ibidem: 294.

76 Bernatowicz 1998: 190, przypis 56.

77 De l'Orme 1576.

78 Kowalczyk 1973: 157–158.

79 Ibidem: 157.

80 Bernatowicz 1998: 153.

że to skłonności do estetyki średniowiecznej zdecydowały o użyciu tego a nie innego projektu. Równie prawdopodobne jest, że dysponowano na miejscu tylko tą jedną stronicą z traktatu i właśnie ją wykorzystano. Nie bez znaczenia pozostaje, że w zbiorze rysunków należących do architekta Jana Marii Bernardoniego, zachowanym w Ukrainńskiej Bibliotece Narodowej w Kijowie, pośród sześciu innych projektów kominków według Serlia znajduje się także ten będący pierwowzorem szawelskiego portalu. Jest to folio 61 r., opublikowane w wydanym krytycznym opracowaniu całości *Codice Bernardoni*⁸¹.

W realizacji portalu wiodącego do zakrystii kościoła w Szawlach nie mamy do czynienia, jak chciał Kowalczyk, z „prowincjonalizmem, uproszczeniem, a wręcz wulgaryzacją wzorów manierystycznych”⁸². Wzory te uległy dalszemu przekształceniu. Porównując realizację szawelską z ryciną Serlia i jej kopią w *Codice Bernardoni*, można wychwycić znaczące różnice. Można również wskazać ich źródło. Pierwszą zauważalną różnicą jest zmiana proporcji. Jest ona oczywiście w dużym stopniu uwarunkowana względami funkcjonalnymi. Niemniej analogiczne konstrukcje portali są charakterystyczne dla szesnastowiecznej kamieniarki francuskojęzycznego kantonu Szwajcarii, Neuchâtel. Przykładem są dwie realizacje, niewątpliwie zależne od wspólnego wzorca. Jedna z nich to portal domu przy ulicy Sur la Roche, nr 7–9 w Auvernier, datowany na rok 1570⁸³. Kolejny, datowany na rok 1574, znajduje się we wschodnim skrzydle zamku w miejscowości Pesieux⁸⁴. Dla wszystkich trzech portali charakterystyczne jest zakomponowanie tarczy herbowej w kwadratowym polu. Również sama forma zwieńczenia zastosowanego w Szawlach odbiega daleko od włoskiego pierwowzoru uskrzydłonej i dość realistycznie przedstawionej muszli na rzecz owalnej palmety flankowanej smukłymi wolutami. Jest tym samym bliższy formą portalom szwajcarskim. Podobne rozwiązanie owalu ujętego wolutami ponad kwadratowym polem znajduje się w rycinie ilustrującej rozdział XIX księgi VIII dzieła Philiberta de l’Orme *La Premier Tome de l’Architecture* z roku 1567⁸⁵. Jest to projekt obramowania okiennego. Kolejne odstępstwo od oryginału Serlia to użyta w Szawlach forma zwornika, nazwana przez Jerzego Kowalczyka „nizanym ornamentem gotycko-renesansowym”⁸⁶. Jak słusznie zauważa autor, na rycinie Serlia⁸⁷, a także na kopii w *Codice Bernardoni*, w tym miejscu znajduje się fryz akantowy. Tymczasem forma zastosowana w Szawlach nie jest wcale „gotycka”. To połączony z akantem ornament okuciowy. Przewija się on zarówno u de l’Orme, Jacques’a Androueta du Cerceau, jak również w zależnych od tego ostatnich rycinach braci Jeremiasza i Rudolfa Wyszenbachów. Te ostatnie włączone zostały po 1561 roku do traktatu Hansa Bluma, który był znany Bernardoniemu⁸⁸. Raz jeszcze więc wypada nie zgodzić się z Kowalczykiem, że obecność tych form w Szawlach jest wynikiem „hołdowania przez artystę tradycji gotyckiej”⁸⁹. U jej podstaw leży bowiem prawdopodobnie jego francuska proweniencja.

Kolejnym jej dowodem jest bezpośrednia zależność portalu do skarbcza od jednej z rycin Jacques’a Androueta du Cerceau, datowanej na połowę wieku XVI. Przedstawia ona

81 *L’architetto Gian Maria Bernardoni* 1999.

82 Kowalczyk 1973: 157.

83 *Les monumentes* 1955: 278.

84 *Ibidem*: 213.

85 De l’Orme 1576: 256.

86 Kowalczyk 1973: 158.

87 *Ibidem*.

88 *L’architetto Gian Maria Bernardoni* 1999: 84.

89 *Ibidem*.

projekt ramy dla lustra⁹⁰. Występujący w portalu głównym efekt spiętrzenia kondygnacji odnajdujemy również w architekturze de l'Orme jak i w rycinach du Cerceau. Szczególnie interesująco wygląda porównanie form portalu z ryciną tego ostatniego datowaną na lata 1565–1570. Wchodziła ona w cykl 51 projektów baldachimu dla grupy rzeźbiarskiej przedstawiającej Miłosierdzie⁹¹. Można ją powiązać także z kartą tytułową wspomnianego już zbioru rycin braci Wyszenbachów⁹². Boki aediculi wyobrażonej na rycinie są dekorowane skomplikowanymi uszami utworzonymi z posadowionych na wysokim cokole wolut zakończonych lwimi łapami, dźwigających fragmenty pilastrów tokańskich, na których posadowiono zwinięte w fantazyjne woluty wyobrażenia delfinów. Ten sam motyw stosuje du Cerceau we wspomnianym projekcie baldachimu. W Szawłach dekoracyjne uszy nie są trójwymiarowe. To, co łączy obie dekoracje, to rozmieszczenie kolejnych elementów dekoracyjnych wchodzących w skład uszu. Woluty i inne formy, takie jak rzeźby delfinów i fragmenty pilastrów na rysunku Bluma tworzą taki sam zarys jak abstrakcyjne formy okucia wokół szawelskiego portalu. Nie można wykluczyć istnienia w tym miejscu nie zachowanej do dnia dzisiejszego dekoracji malarskiej, względnie sgraffita, na co wskazywałyby ukształtowane w tynku uszy⁹³. Zachodzi tu nie – jak w przypadku portali do zakrystii i skarbcza – bezpośrednie naśladowanie wzornika, a tylko zaczerpnięcie niektórych przedstawionych w nim rozwiązań.

Kolejnym interesującym motywem zdobniczym są dźwigające nadproże portalu głównego uskrzydłone główki anielskie. Motyw ten występuje także w portalu skarbcza, gdzie główka aniołka zastępuje klucz spinający otwór wejściowy. Jako wsporniki nadproża można takie rozwiązanie znaleźć w portalu La Maison de la Dîme w Saint-Blaise, jak również we wspomnianych portalach z Peseux i Auvernier. Czas powstania pierwszego z wymienionych określa się na rok 1581, według daty widniejącej ponad portalem, możliwe że powstał wcześniej, w roku 1579⁹⁴. W powstałym około roku 1556 tzw. Pawilonie Henryka II w Villers-Cotterêts pod Paryżem analogiczne główki anielskie ozdabiają narożniki stropu w sali recepcyjnej. Autorstwo budowli jest przypisywane Philibertowi de l'Orme. Na terenie Żmudzi podobna dekoracja znajduje się w kościele parafialnym w Wielonie, również związanym z kręgiem fundacji Radziwiłła. Sam książę widział wspomniane wewnątrz 13 października 1573 roku, kiedy posłowie polscy zostali zaproszeni do Villers-Cotterêts⁹⁵.

d) Elementy architektury obronnej

O obronnym charakterze kościoła św. św. Piotra i Pawła w Szawłach decyduje obecność wąskich okienek strzelniczych umieszczonych w poszczególnych elewacjach, ale przede wszystkim charakterystyczne dla architektury warownej nadwieszane wieżyczki na rzucie okręgu lub jego wycinku wyposażone w otwory strzelnicze, mieszczące zazwyczaj klatki schodowe. W budowlu szawelskiej takich wieżyczek jest sześć.

Podobnie jak kamieniarka szawelska również opisane elementy występują głównie w

⁹⁰ Rycina wchodzi w skład kolekcji grafik i rysunków Victoria & Albert's Museum, numer muzealny: E. 474-1911. Dostępna on-line: <http://collections.vam.ac.uk/item/O779339/print/> [12.04.2012.].

⁹¹ Rycina wchodzi w skład kolekcji grafik i rysunków Victoria & Albert's Museum, numer muzealny: E. 5523-1960. Dostępna on-line: <http://collections.vam.ac.uk/item/O562043/print-meubles/> [12.04.2012.].

⁹² Blum 1596: 23.

⁹³ Por. dekoracje zamku w Zagórze Śląskim.

⁹⁴ Ibidem: 61–62.

⁹⁵ Diariusz poselstwa 1963: 239.

architekturze świeckiej. W sakralnym budownictwie terenów Wielkiego Księstwa chętnie umieszczano klatki schodowe w okrągłych wieżyczkach w narożnikach budowli. Dość powszechnie występują one w cerkwiach obronnych z XVI wieku, np. w Synkowiczach. Pojawiają się także w innych fundacjach „Sierotki” – w kościołach św. Trójcy w Czarnawczycach, Bożego Ciała w Nieświeżu oraz św. Mikołaja w Mirze. Zastosowano je także w dwóch znaczących realizacjach wileńskich początku XVII wieku – kościołach św. Stefana i św. Mikołaja. W odniesieniu do kościoła nieświeskiego Bernatowicz wywodzi wieżyczki z twórczości Palladia (Il Redentore w Wenecji)⁹⁶. Jednak nadwieszane w narożnikach budowli kościelnych wieżyczki spotyka się na tym obszarze bardzo rzadko. Są one natomiast niezmiernie popularne w piętnastowiecznych budowlach reprezentacyjnych z Francji. Często umieszczone są na narożnikach budowli na rzucie prostokąta. Tak jest w Poitiers w budynku tzw. pałacu sprawiedliwości, podobne rozwiązania spotykamy w pałacu biskupim w Meaux czy w siedzibie przeorstwa w La Tortair. Wieżyczki ozdabiają także fasadę pałacu książęcego w Bourges czy donżon w miejscowości Veyrières. Wszystkie te budowle pochodzą z XV wieku, zostały jednak w dużej mierze spopularyzowanych w drugiej połowie XVI wieku przez traktat du Cerceau *Les plus excellents Bastiments de France*. Na przełomie XVI i XVII wieku nadwieszane wieżyczki trafiają do architektury sakralnej. Liczne przykłady ich zastosowania można znaleźć w grupie kościołów z terenu północno-wschodniej Francji (regiony Szampania-Ardeny i Pikardia). Mamy tam wtedy do czynienia ze zjawiskiem fortyfikowania istniejących starszych budowli lub wznoszenia nowych świątyń o charakterze obronnym. Jako przykłady można wymienić kościoły w Englancourt, Macquigny, Morgny, Neuville, Sévigny-Waleppe, Noircourt i Signy-le-Petit.

W Szawlach na uwagę zasługuje także kompozycja, jaką tworzy para symetrycznych wieżeczek flankujących wejście do świątyni. To także motyw o genezie francuskiej. Wczesnym przykładem takiej kompozycji jest brama pałacu papieskiego w Avignon. Tam wieżyczki są jeszcze mocno osadzone w tradycji gotyckiej, mają strzeliste formy. Jednak już w pochodzącym z 1410 roku zamku w Saumur⁹⁷ wieżyczki nadwieszane nad wejściem w południowej elewacji zamku są bardziej przysadziste, natomiast rozbudowaniu ulega ich dolna część, przybierając formy zbliżone do tych, jakie później odnaleźć można w Szawlach.

Pomysł zaakcentowania centralnej części budowli przy użyciu wieżeczek pojawia się także w pochodzącym z drugiej połowy XV wieku zamku Châteudun⁹⁸, gdzie wieżyczki flankują ozdobną klatkę schodową. Tu jednak podobieństwo do kościoła szawelskiego uwidacznia się tylko w rozwiązaniu kompozycyjnym, bowiem sama forma wieżeczek jest bardzo strzelista.

Prawdopodobnie to właśnie francuskie wzory były inspiracją dla architekta Antoine Ballanche, który w latach 1565–1568 przebudowywał zamek w Avenches w szwajcarskim kantonie Waandt⁹⁹. Podobnie jak w Châteudun wieżyczki flankują tam klatkę schodową, natomiast formą bardziej zbliżone są do tych z zamku w Saumur. Ballanche mógł inspirować się tradycją średniowiecznego budownictwa nieodległej geograficznie Francji, z szerokim zastosowaniem bastejek, legitymizującą niejako tę formę jako „antyczną”.

Również w twórczości Philiberta de l’Orme odnajdujemy ten motyw, przykładowo w zamku w Anet (1547–1552) czy w Hôtel du Bouilloud w Lyon, ten ostatni umieszczony

96 Bernatowicz 1998: 52.

97 Uwe 1986: il. 67.

98 Prinz; Kecks 1985: 489.

99 *Allgemeines Künstlerlexicon* 1908: 413.

także we wspomnianym już traktacie¹⁰⁰. Także w wymienionych powyżej obronnych kościołach z terenu północno-wschodniej Francji kompozycja basteje flankujących główne wejście znalazła szerokie zastosowanie. Kościoły w Noircourt, Signy-le Petit, podobnie jak szawelski założono na rzucie krzyża łacińskiego z wieżą na osi fasady. W tych przypadkach rozmieszczenie basteje najbardziej przypomina szawelskie rozwiązanie.

W architekturze nowożytnej Wielkiego Księstwa rzadziej stosowano formę okrągłych wieżyczek, jeżeli już, to przebiegały one na całej wysokości budynku lub przynajmniej miały fundamenty w przyziemi, nie były natomiast nadwieszane. Do takich należą przytoczone wcześniej przykłady z obszaru Wielkiego Księstwa Litewskiego, a także z Rusi, z kręgu fundacji Mikołaja Radziwiłła „Sierotki”. Są to pierwszy i drugi kościół parafialny w Nieświeżu, kościół św. Trójcy w Czarnawczycach i kościół św. Mikołaja w Mirze. Bernatowicz wywodzi je, zdaje się słusznie, z twórczości Palladia (Il Redentore w Wenecji) oraz ze średniowiecznej tradycji obronnych budowli kultowych, przywołując także przykłady cerkwi tego typu¹⁰¹.

Jednak formy zastosowane w Szawłach zdają się mieć inną niż włoską genezę. Przy znaczącej ilości użytych w Szawłach form o proveniencji francuskiej należy wnosić, że także forma bastejek w Szawłach, spopularyzowanych w drugiej połowie XVI wieku przez traktat du Cerceau *Les plus excellents Bastiments de France*, wywodzi się właśnie stamtąd.

Podsumowanie

Udokumentowana złożoność źródeł form architektonicznych występujących w obrębie jednego zabytku uprawnia do określenia go mianem heterogenicznego. W przypadku kościoła św. św. Piotra i Pawła współistnienie tych wielu form jest zjawiskiem jeszcze ciekawszym, jeżeli rozpatrzy się je w kontekście jego położenia geograficznego. Postawiona teza o wpływach francuskich, prawdopodobnie przybyłych na teren Wielkiego Księstwa Litewskiego poprzez południowe ziemie Cesarstwa Niemieckiego (dzisiejsza Austria), znajduje swoje uzasadnienie w materiale porównawczym. Również potwierdzają ją okoliczności historyczne, takie jak intensywne kontakty z dworem Habsburgów czy miejsca edukacji i podróży fundatorów.

Pomimo ubożego materiału archiwalnego i niedoskonałego stanu zachowania zabytku, drogą analizy porównawczej wskazano źródła jego form. Świadczy to tylko o zasadności dalszych badań nawet nad prowincjonalną architekturą Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pojawiają się bowiem zjawiska wcześniej niezauważane w historii sztuki nowożytnej. Rozpoznanie tła architektonicznego poza dużymi ośrodkami miejskimi na tym obszarze może odsłonić nieznane dotąd tendencje w architekturze, przyczyniając się tym samym do wzbogacenia zakresu proveniencji form współistniejących w obrębie jednego obszaru geograficznego.

Artykuł oparty na pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem
prof. Jana K. Ostrowskiego i prof. Piotra Krasnego
w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego
w Krakowie, czerwiec 2010

Gauta 2012 03 12
Priimta 2012 09 18

¹⁰⁰ De l'Orme 1576: 89.

¹⁰¹ Bernatowicz 1998: 52.

Materiały archiwalne

- I. *Kopia Przywilejów Kościołowi Szawelskiemu danych* (Białoruskie Narodowe Archiwum w Mińsku), wg faksymile prezentowanego na wystawie *Šiaulių Katedra. Cathedra Saulensis* w Muzeum „Aušra” w Szawlach.
- II. *Księgi kapituły wileńskiej* (Archiwum Historyczne w Wilnie) wg faksymile prezentowanego na wystawie *Šiaulių Katedra. Cathedra Saulensis* w Muzeum „Aušra” w Szawlach.

Druki do roku 1800 i wydawnictwa źródłowe

1. Blum, H. V. *Columnae i Antiquitates Architectonicae*. Zurich, 1596. Zasoby elektroniczne Universitätsbibliothek Heidelberg: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/blum1596>
2. *Codex Medicensis seu Samogitiae dioecesis*. Pars I (1416.II.13–1609.IV.2). Collegit P. Jatulis. Roma: Academia Lituana Catholica Scientiarum, 1984: 150–152.
3. *Diariusz poselstwa polskiego do Francji po Henryka Walezego w 1573 roku*. Opracowali Adam Przyboś i Roman Żelewski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, 1963.
4. Philibert de l'Orme, *Le Premier Tome de l'Architecture*. Paris, 1576. Zasoby elektroniczne biblioteki uniwersyteckiej w Tours: <http://architecture.cesr.univ-tours.fr/Traite/Images/Les1653Index.asp>
5. *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*. Vol. 1: *Dioecesis Vilmensis et Samogitiae*. Pluribus ad laborantibus in unum redegit P. Rabikauskas. Romae: Academia Lituana Catholica Scientiarum, 1971.
6. Tarwoynia, P. *Przywitanie wesole <...> na szczęśliwy przyjazd do Szawel <...> Georgii Tyszkiewicz <...> Episcopi Samogitiae <...> na <...> Kościoła Szawelskiego poświęcenie. Roku Pańskiego 1634*. Wilno, 1634. (Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. BPAU, st. dr. 3903).

Druki i opracowania po roku 1800

1. Baranowski, A. J. *Między Rzymem a Wilnem. Magnackie fundacje sakralne w Wielkim Księstwie Litewskim w czasach kontrreformacji na tle polityki Dynastycznej w Europie Środkowej*. Warszawa: IS PAN, 2006.
2. Baranowski, A. J. Nurty, fazy i centra barokowej architektury sakralnej w Wielkim Księstwie Litewski. *Biuletyn Historii Sztuki*. 1984. 46(4).
3. Bernatowicz, T. *Miles christianus et peregrinus: fundacje Mikołaja Radziwiłła „Sierotki” w ordynacji nieświeskiej*. Warszawa: Neriton, 1998.
4. Błaszczak, G. *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1993.
5. Dylewski, A. *Litwa. Przewodnik Ilustrowany*. Bielsko-Biala: Pascal, 2006.
6. *Grieben-Bildführer, Nordtirol und Osttirol, Grieben-Reiseführer*. München, 1961. Bildband 245a/246a.
7. Hoppe, S. Romanik als Antike Und die baulichen Folgen. *Wege zur Renaissance, Beobachtungen zu den Anfängen neuzeitlicher Kunstfassung im Rheinland und den Nachbargebieten um 1500*. Red. H. Müller. Köln: SH Verlag, 2003.
8. Jankevičienė, A. Architektura drewnianych kościołów na Żmudzi w XVIII wieku. *Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku*. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Red. A. J. Baranowski. Warszawa: Arx Regia, 1998: 203–225.
9. Kaminskas, R. *Historic Monuments Today*. Vilnius: Mintis, 1983.
10. Karpowicz, M. *Graubüdnere Baumeister und Stukkateure. Beiträge zur erforschung ihrer Tätigkeit im mitteleuropäischen Raum*. Locarno, 1997.
11. Kęmbłowski, J. S. Kilka uwag na temat badań tzw. geografii sztuki. *Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku*. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Red. A. J. Baranowski. Warszawa: Arx Regia, 1998: 25–45.
12. Kempa, T. *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616) Wojewoda Wileński*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2000.
13. Kowalczyk, J. *Sebastian Serlio a sztuka polska, o roli włoskich traktatów architektonicznych w dobie nowożytnej*. Wrocław: Zakład Narod. im. Ossolińskich, 1973.
14. Krzywicki, T. *Litwa: przewodnik*. Pruszków: Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, 2005.
15. *Kunst in Tirol*. Band I: Von den Anfängen bis zur Renaissance. Herausgegeben von P. Naredi-Rainer; L. Madersbacher. Innsbruck; Wien, 2007.
16. *L'architettura Gian Maria Bernardoni SJ tra l'Italia e le terre dell'Europa centro-orientale*. A cura di Sante Graciotti e Jerzy Kowalczyk. Roma: Il Calamo, 1999.

17. Les monumentes d'art et d'histoire du canton de Neuchâtel. T. 1. La ville de Neuchâtel. *Les monumentes d'art et d'histoire de la Suisse*. Red. J. Courvoisier. Bâle, 1955: 49.
18. Levandauskas, V. *Šiaulių renesanso paminklas*. Vilnius: Mintis, 1988.
19. *Lietuvos architektūros istorija*. T. 1. Red. J. Minkevičius. Vilnius: Mokslas, 1987.
20. *Lietuvos sakralinė dailė*. T. 1. Kn. 5. Vilnius: Savastis, 2003.
21. Lulewicz, H. Radziwiłł Mikołaj Krzysztof. *Polski Słownik Biograficzny*. T. 30(2), zeszyt 125. Kraków: PAU i PAN, 1987: 349–360.
22. Orłowicz, M. *Przewodnik po ziemiach dawnej Polski, Litwy i Rusi*. Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Eugeniusza Starczewskiego. 1914.
23. *Pamjatniki isskustva Sovetskogo Sojuza*. Moskwa, 1986.
24. Prinz, W.; Kecks, R. G. Das französische Schloß der Renaissance. *Frankfurter Forschungen zur Kunst*. T. 12. Red. W. Prinz. Berlin, 1985.
25. Rudniewska, A. *Świątynie polskie w drzeworytach tygodników warszawskich XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, 1993.
26. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 11. Warszawa: Wł. Walewski, 1890.
27. *Šventųjų apaštalytų Petro ir Pauliaus katedra*. Šiauliai: Šiaulių vyskupijos kurija [s. a.].
28. Tatkiewicz, W. Dwa baroki, krakowski i wileński. *Prace Komisji Historii Sztuki*. T. 8. Kraków, 1942.
29. Tatkiewicz, W. *O sztuce polskiej XVII i XVIII wieku*. *Architektura. Rzeźba*. Warszawa: PWN, 1966.
30. Thieme, U.; Becker F. *Allgemeines Lexicon der Bildended Künstler*. T. 2. Leipzig, 1908.
31. Tournier, R. *Les églises comtoises, leur architecture des origines au XVIIIe siècle*. Paris, 1954.
32. Uwe, A. *Vor der Burg zum Schloss*. *Französische Schlossbaukunst im Spätmittelalter*. Worms, 1986.
33. Vaišvilaitė, I. *Baroko pradžia Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1995.

Aleksandra Szymanowicz-Hren

Ecclesia parochialis in oppido Szaule murata, tituli SS. Petri et Pauli apostolorum, habens omnem decorem

Summary

The Church of St. Paul and Peter in Šiauliai is one of the greatest and in the matter of style the most puzzling example of sacral architecture of the 17th century in the region of Samogitia. This paper sorts out and completes information about its origin as well as attempts to point at the sources of artistic forms used in the building. As an outcome of a comparing-stylistic analysis it signalizes an issue of the reception of French mannerism in the area of the Great Duchy of Lithuania.

The parish in Šiauliai was established in the 15th century. A decision to build a new church was taken between the years 1610 and 1616. Responsible for it were a bishop of Samogitia Nicolas Pac and lieutenant of the region prince Nicolas Christopher Radziwiłł nicknamed “Sierotka”. After the death of the prince in 1616 the successor of his office, Jerome Wollowicz, was in charge of the church building. During his term of office the church was finished in its main part. It was consecrated in October 1634 by George Tyszkiewicz, bishop of Samogitia.

The analysis of the forms used in the church show far-going similarities with French architecture from the 16th century in the plan and space disposition of the building as well as in its construction, till the decorative elements like stonework. Those forms are mostly derived from the artistic oeuvre of Philibert de l'Orme and Jacques Androuet du Cerceau. The existence of such artistic change is plausible when one takes into consideration the education and journey of the first founder, prince Radziwiłł. The exact ways of this exchange still need to be clarified.

KEY WORDS: Šiauliai, Samogitia, Nicolas Christopher Radziwiłł “Sierotka”, Gian Maria Bernardoni, Philibert de l'Orme, Jacques Androuet du Cerceau, Jeremias and Rudolph Wyssenbach, French mannerism